

ბელა შავხელიშვილი

თანამედროვე დისკუსიები თუშების სამეტყველო კოდების სტატუსის შესახებ

ისტორიულად ცნობილია, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის მკვიდრ ქართველთა ერთი ნაწილის - თუშთა - სამეტყველო დიალექტი ერთი იყო, მაგრამ დროთა განმავლობაში, მიგრაციული პროცესების შედეგად, ამ მოსახლეობის მეტყველება გაიტოტა - ქართული ენის თუშურ დიალექტად და უფრო ღრმა თავისებურებების მქონე მეტყველებად - წოვათუშურად, რომელსაც სპეციალურ ლიტერატურაში დამოუკიდებელ ენადაც განიხილავენ. თუშები ორ ძირითად ჯგუფად იყოფდა: ჩაღმა-თუშებად და წოვა-თუშებად. პირველთა საშინაო მეტყველებას ჩაღმათუშური დიალექტი ჰქვია; მეორე ჯგუფისას - წოვა-თუშური.

წოვათუშები თანაბრად ფლობენ ქართულს - ეროვნულ ენას და წოვათუშურს - კერიის ენას. წოვათუშებისათვის წოვა-თუშური მეტყველება ისეთივე ღირებულებისაა, როგორისაც ქართულის დიალექტები სხვა ქართველებისათვის. წოვა-თუშურზე არასოდეს შექმნილა პატრიოტული ხასიათის მხატვრული ქმნილებები, რადგან წოვათუშებისათვის კულტურის ენა, სამშობლო ენა, მშობლიური ენაა ქართული ენა. წოვათუშების ქართული სალიტერატურო მეტყველებისათვის დამახასიათებელია მცირე ინტონაციური თავისებურებებით თუ განსხვავდება.

დღემდე წოვათუშების კერიის მეტყველება მთის იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის ნახურ ჯგუფშია გაერთიანებული მათი ვაინახურთან ნაწილობრივი ლექსიკურ-გრამატიკული ნათესაობის გამო. სინამდვილეში წოვათუშურში ვაინახური ფენა მხოლოდ 1/3-ს შეადგენს, 2/3 კი ქართულია (უფრო ძველი ქართული, არქაული ქართული). მეცნიერთა ნაწილი ქართულ ფენას თვლის ნასესხებად. უფრო ლოგიკური იქნება, სწორედ ვაინახური ნაწილი მივიჩნიოთ ნასესხებად. ამ კუთხით სიღრმისეული კვლევაა საჭირო.

სამეცნიერო ლიტერატურაში წოვათუშების საშინაო მეტყველება რამდენიმე სახელით იხსენიება; ქრონოლოგიურად სურათი ასე წარმოგვიდგება:

1. თუშურ-წოური - 1847 წ., იობ ცისკარიშვილის “თუშურ-წოური გრამატიკის“ მიხედვით, რომელიც დაიწერა რუსულად, სადაც ლექსიკური მასალის აღწერისას გამოყენებულია ქართული შრიფტი («Тушино-цовская грамматика» - 1847 წ.);
2. თუშური ენა - ანტონ შიფნერის “თუშური გრამატიკის“ მიხედვით, რომელიც გამოიცა გერმანულად 1878 წელს;
3. წოვა-თუშური (უფრო სწორედ წოვათის თუშური) - პირველად გვხვდება პ. უსლარის, ივ. ბუჭურაულისა (იხ. მისი ნარკვევებში «Записки о Тушети» -1887 г.) და ნ. მარის ნაშრომებში;
4. ბაცბური - პირველად ახსენა აკად. ნ. მარმა, შემდგომ გამოიყენა აკად. არნ. ჩიქობავამ როგორც ლინგვისტური ტერმინი;
5. წოვა-თუშური (ბაცბური) - როგორც სამეცნიერო ტერმინი მოხმარებაში აქტიურად დამკვიდრდა მე-XX ს-ის 60-70-იანი წლებდან;
6. ბაცბური ან წოვათუშური - შეპირისპირებული თუშურთან (რომელშიც მხოლოდ ჩაღმა-თუშური დიალექტი იგულისხმება).

აღნიშნული ტერმინები სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთხელ აღწერილა (ნ. მარი, ი. დემერიევი, ნ. ქადაგიძე, რ. გაგუა, კ. ჭრელაშვილი და სხვ.); ამჯერად საკითხის გასარკვევად მოვიყვანთ სულ ორ მოსაზრებას:

აკად. ნიკო მარი: წო.. -ს ადარებს ვევ-სორ-ს, ბაწობი-ს კი მოსოვ-ს (საერთო ფუძით მა-ს) ანუ *ხევ-სურ-ში იგი გამოყოფს ორ ფუძეს - ხევი და სური > *სო-რ* > *სო.., რომელიც ავტორის აზრით, უკავშირდება *წო..-ს; თუ განვავრცეთ ავტორის მოსაზრება, გამოდის, რომ* სო-რ შესაძლოა მიღებულია *წო-რიდან..., სადაც ვ და *რ (გაქვავებული) - კლასის ნიშნებია; ხევის და *წო-რ-ის შერწყმის შედეგად წარმოიშვა *ხევ-წორი > *ხევ-სორი > ხევსური. როგორც ვხედავთ, აკად. ნიკო მარის ვარაუდით, ამ ორი ფუძის შერწყმისა და მათი გრამატიკული გარდაქმნის პროცესი ლოგიკურ ჯაჭვს ქმნის, ანუ, ხევ-სურ-ში იგი გამოყოფს სურ-ს ფუძეს და წო...//წორ-ს უკავშირებს. ავტორი იმასაც აღნიშავს, რომ “იმ შემთხვევაშიც კი, თუ თუშები არიან დანამდვილებით ეთნიკური თუშები, ან წოვები, როგორც მათ უწოდებენ ქართველები, ან ბაცბები, როგორც ისინი საკუთარ თავს ეძახიან - მაინც ზეცასავით ნათელია, რომ მათ ეკა-

ვით კავკასიონის ქედის მთელი სამხრეთი ფერდობი მისი უღელტეხილის ჩათვლით“ (3.-1386).

არანაკლებ საინტერესოა პეტრე უსლარის მსჯელობა; 1888 წელს გამოცემულ «Чеченский язык»-ში იგი წერს:

“ალაზნის სათავეებთან ცხოვრობენ თუშები, რომლებიც თავიანთ თავს ერთდროულად წოვა-თუშებსა და ბაცბებს უწოდებენ; თუ პტოლომეოსის მიერ ნახსენები ტუსკები ნამდვილად თუშები არიან, მაშინ ნოხჩიებთან მათი განშტოება მოხდა დაახლოებით 18 ს-ის წინათ; უცნაურობა იქნება თუშების ენა მივიჩნიოთ ისტორიულ ნოხჩურად ისევე, როგორც ნოხჩების ენას ვერ ჩავთვლით წამხდარ თუშურად; ეს იმას ემგვანება, ფრანგული რომ წამხდარ იტალიურად გამოვაცხადოთ, და პირიქით; ამრიგად, ჩეჩნურის კილოებთან დაკავშირებით ზემოთ თქმულიდან გამომდინარე, მათი ერთ ქვაბში მოქცევის ნებისმიერი ცდა და ერთ სადამწერლობო ენად მიჩნევა, სრულიად არ ვრცელდება თუშურ ენაზე“ (2.-3).

ამ ციტატებს გარკვეული სიციხადე შეაქვს წოვა-თუშების სამტყველო კოდების საკითხში: პეტრე უსლარი ხედავს რა წოვა-თუშების გარკვეულ ლექსიკურ საერთოს ჩეჩნურთან, მაინც ვერ ბედავს, მისივე სიტყვებით, მათ “ერთ ქვაბში” მოთავსებას. ვფიქრობთ, იგი სხვაობას ხედავდა არა მარტო ენაში, არამედ ამ ხალხების იდენტობის სხვა მახასიათებლებშიც - გენეტიკურ კოდში, ცხოვრების წესში, მენტალიტეტსა და სულიერებაშიც, რამდენადაც ეს ის თვისებებია, რომელიც პირდაპირ კავშირშია ენის განვითარება-კონსერვაციასთან.

ჩვენს შემთხვევაში მოხდა ის, რომ წოვათუშებში ქართული გენეტიკური კოდი, სულიერება და ცხოვრების წესი ჩამოიძვრა ქვეყნის კულტურული განვითარების პარალელურად, საშინაო მეტყველებამ კი კონსერვაცია განიცადა იმდენად, რომ მათი კერიის სამეტყველო ენა მათთვის ისეთივე ღირებულებისა დარჩა, როგორც სხვა ქართული დიალექტები საერთო ქართულთან მიმართებაში.

წოვა-თუშურის კვლევისას, პროფ. ი. დეშერიევმა ენის კონსერვაციის გამო მასში დაინახა მხოლოდ მისი მშობლიური ვაინახური ლექსიკურ-გრამატიკული თავისებურებები და დასკვნებიც მხოლოდ თავისი ენების მონაცემების გათვალისწინებით გააკეთა. თუმცა, ვფიქრობ, მას რომ არქაული ქართული და ზოგადად

ქართული (თავისი დიალექტებითურთ) სცოდნოდა, კვლევა სულ სხვა შედეგამდე მიიყვანდა; თავის ნაშრომში «Бацбийский язык» (1953 წ.) ავტორი ტერმინ ბაცა-საც განიხილავს და ჩეჩ. ბუცს “ბალახს“ უკავშირებს. ვფიქრობთ, ამ შემთხვევაში უნდა აიხსნას ფუძისეული უ-ს > ა-ში გადასვლის პროცესი, რაც ვაინახური ენების მონაცემებით ძალზე ჭირს, ამის დასტურია პანკისის ხეობაში არსებული ტოპონიმი ბაწარა, რომელიც ქისტი მოსახლეობის არტიკულაციით ისმის როგორც ბჭწწარ (ანუ, ფუძეში ჩნდება ფარინგალური ბგერა), წინააღმდეგ შემთხვევაში იგი უნდა გამოიყურებოდეს როგორც ბწწარ (მდრ. ანალოგიური ფორმები: წ-თ. ლაწა “ტკივილი“ - ჩეჩ. ლაზა, წ-თ. მოწ “თაფლი“ - ჩეჩ. მოაზ).

ვფიქრობთ, ტერმინი ბააც “თუშეთი“ და ბააცაა “ბაცბი“ ვაინახურმა ენებმა ისესხეს წოვა-თუშურიდან, რამდენადაც, ჩვენი აზრით, იგი ეტიმოლოგიურად უნდა უკავშირდებოდეს წა||წო.. ფუძეს (ამაზე დავწერეთ ჯერ კიდევ 2008-ში პროფ. ი. დემერი-ევისადმი მიძღვნილ ჩვენს მოგონებებში (*Послание учителю и большому учёному... (посвящается 90-летию проф. Ю.Д. Дешериева)*), რაზეც ცნობილი ჩეჩენი ენათმეცნიერის პროფ. კატი ჩოკაევის წერილიც მივიღეთ, რომელშიც იგი აღნიშნავს, რომ ბაცა და წოვას ჩვენეული ეტიმოლოგიური კავშირი მას სწორ მიგნებად მიაჩნია); ტერმინი ბაცას - წV..-იდან ჩამოყალიბების პროცესი ჩვენ სამ ეტაპად დავყავით:

1. -არსებული ტერმინების (წანი, წანარი, წარო, წოვა, წობონი, წოვბი...) თითქმის უმრავლესობას გასდევს წV.. ფუძე; მათგან - წა... ვფიქრობთ, რომ იყო პირველთაგანი, საიდანაც დანარჩენი ფორმები წარმოიშვა. ამ მოსაზრების დასტურად შეიძლება გამოვძღვეს ძვ-ქართ. ქუე-წარ, რომელიც ს-საბას ლენქსიკონში აიხსნება როგორც “ქვეით კერძო, ფრჯივ მავალი“ (ანუ, ფეხით მავალი (1.-2, 236, 238) (ს-ს, 2, 238), ანუ ადამიანისა თუ ნივთის განკერძოებული (განმარტოვებული) მდგომარეობა ან მოძრაობა, რომელიც ჩვენი აზრით, ორი ფუძისაგან უნდა შედგებოდეს: 1.*ქვე.. ნაწილი - ქვეით მყოფი, რომელიც მიწასთანაა ახლოს (ს-ს...); იგი გვხვდება წ.-თუშურ ქუითათ-ში “ფეხით“ და ქოკ-ში “ფეხი“ (სადაც კ - კნინობითის სუფიქსია) და 2. -წარ (სადაც *რ - ისტორ. კლ. ნიშ.) - ანუ, *ქუე-წარ - მართოდ

ყოფნად || მხოლოდ სიარულად უნდა მოიაზრებოდეს; ვფიქრობთ, სუფიქსი წა..წარ-ის სახით იგი შემორჩა ქართულსაც, მაგ.: *წარ-წმენდა, *წარ-ღვნა, *წა-ბორძიკება, *წა-მოდგომა, სადაც ერთჯერადი მოქმედების სემანტიკაა ჩადებული; ერთჯერადის ან მხოლოდობითის სემანტიკა წოვა-თუშურის რამდენიმე ნაცვალსახელშიც შეინიშნება, ესენია: წყე “ერთხელ“, წყეწყ “თითოჯერ“, მაწყ “ზოგჯერ“; გამომდინარე აქედან, თუშეთის პირველდასახლებულებსაც შეიძლება უწოდებდნენ *წა-ნი (*წ- ისტ. კლ. ნიშ., ი - მრ. სუფ.).

ტოპონიმი წაროც, ვფიქრობთ, აქედანაა, სადაც *-რ ისტორიული კლასის ნიშანია; თუ გავითვალისწინებთ, რომ -ო დეიქტური ნიშანია, მაშინ ტოპონიმი წარო სრულად ამართლებს მის მნიშვნელობას; ამავე ანალოგიით ნაწარმოებია ტერმინები წანარი, წანარები, წანები, რომლებიც ისტორიულ უძველეს წყაროებშიც აღინიშნება.

2. - ეტაპს ჩვენ ვუკავშირებთ ფუძეში -ო- ხმოვნის გაჩენას; აი, რას წერს ამის შესახებ ნ. მარი: «...основа წან, ввиду особенностей тушинской фонетики перегласовки грузинского а в о и исчезновения исходного н, должна была звучать წო...» (3.-1386).

ვფიქრობთ, -ა და -ო- ხმოვნების ურთიერთმონაცვლეობამ ენაში ახალი ფორმა *წო-რ-ა გააჩინა, რომელიც წოვა-თუშურში დღეს არ დასტურდება, თუმცა იგი ხუნძურსა და ანდიურ ენებში გვხვდება წორის სახით - წორებს ისინი უწოდებენ აღმოსავლეთ საქართველოს ერთ-ერთი რეგიონის, კერძოდ კახეთის მაცხოვრებლებს;

წარ..// წორ.. ფონეტიკური პროცესის კანონზომიერებაზე მიუთითებს წოვა-თუშურ-ქართულ ენობრივ სივრცეში არსებული ა//ო-ს მონაცვლეობაც, შდრ: წამალი - წ-თ.წომალ, კახელი - წ-თ.კოხივ და სხვ.

3. მესამე ეტაპი, ვფიქრობ, ყველაზე თვალსაჩინოა და ხასიათდება ახალი ლექსიკურ-გრამატიკული ფორმების წარმოქმნის სიმრავლით, ესენია: *წო-ვ-ა, *წო-ბ-ა და *წო-; ამ ფორმათაგან ბოლო ორი დღეს წოვა-თუშურში აღარ გვხვდება, თუმცა, წო” შემონახულია ქისტურის ეთნონიმ წო”-ბ ცო”ში “წოვები-ბაცბები“ (ანუ წოვა-თუშები), სადაც ბოლოკიდური“ - მრავლობითის სუფიქსია, ხოლო ისტორიულად იგი შესაძლოა ქალის კლასს

აღნიშნავდა - წო-^{*}ვ-ის ანალოგიით, სადაც ^{*}ვ- მამაკაცის აღნიშვნელი გაქვევებული კლასის ნიშანია. მოგეხსენებათ, წოვა-თუშურის არსებით სახელებში დღეს კლასის ნიშანი უკვე გაქვევებულია, თუმცა მათი არსებობა ადვილად იკვეთება სიტყვათა სემანტიკაში (მაგ. ^{*}ვ-^აშ “ძმა“ და ^{*}“-^აშ “და“).

^{*}წობას ნაცვლად შემონახულია ფორმა წო-ვ-ბი “წოვები“ (სადაც ვ^{*} გაქვევებ. კლ. ნიშანია, -ბი მრავლ. სუფ.).

ამ პერიოდს ეკუთვნის ენაში განვითარებული ახალი პროცესი, რომელიც და-ს (არის) მეშვეობით ნაწარმოები სახელების ჩამოყალიბებას ეხება; ახალი არა მარტო სახელები, არამედ ძალიან ბევრი ზმნური ფორმაც შეიქმნა ამ ხანაში; იგი როგორც პრეფიქსი გვევლინება და ^{*}ბა-წა-ს გაჩენაც ამ დროის პროდუქტია; კლასების მიხედვით, ალბათ, იქნებოდა ოთხი ფორმა (^{*}და-წა, ^{*}ვა-წა, ^{*}“-წა) რომლებიც აღნიშნავდა წანები||წოვების წარმომადგენლებს კლასის მიხედვით შესაბამისად - მრავალნი (^{*}და-წა), მამაკაცები (^{*}ვა-წა) და ქალები (^{*}“-წა), თუმცა ამ ფორმათაგან შემდგომში განვითარება ჰპოვა ^{*}ბა-წა-მ, რომლისგანაც მრ. სუფიქსის ბი-ს მეშვეობით ჩამოყალიბდა ^{*}ბა-წა-ბი > ^{*}ბა-წ-ბი > ბაცბი, კერძოდ: წოვა-თუშურის ტენდენციამ ბგერათა შემჭიდროვებისკენ ჯერ მოგვცა ფორმა ^{*}ბა-წ-ბი, რომელიც კანონზომიერად გადავიდა ^{*}ბაც-ბი-ში, რამდენადაც წოური მკვეთრთან გუობს ან სპირანტს, ან თავისივე რიგის თანხმოვანს, შდრ. ქატა “ჩივილი“, ლაწმარ “ავადმყოფი“; გრამატიკულმა ფორმამ ^{*}და-წა, ^{*}ვა-წა, ^{*}“-წა, ^{*}ბა-წა გადაინაცვლა ზმნებში და დღეს ცოცხალი კლასის ნიშნებით აღნიშნავენ “ღევნას, გამოკიდებას, დაღვენებას“ ფორმით: დ-აწა, ვ-აწა, “-აწა, ბ-აწა, ანუ კლასოვანი გრამატიკული ფორმა დამკვიდრდა იქ, სადაც ენაში ამის საჭიროება იყო - ზმნებში.

ასე რომ **წოვა** და **ბაცა** ერთი ფუძიდან წარმოქმნილი სიტყვებია.

ცნობისათვის: ვაინახები თუშეთს უწოდებენ - ბააც და მის მოსახლეობას (განურჩევლად წოვასი თუ ჩალმასი) - ბააცაი. რაც ჩვენი დაკვირვების შედეგად მიმანიშნებელია იმისა, რომ იგი წოვა-თუშურიდანაა ნასესხები.

წვ.. ფუძეს უნდა უკავშირდებოდეს ტოპონიმები წოვათა (<^{*}წოვათ+მთა) და გომეწარი, სადაც ^{*}გომე არქ. ქართულში

ნიშნავს “არს სახლი გლეხური, გომური“ (ს-ს, 1.-1, 65), ე.ი. *გომურ+წარი > *გომუ-წარი > გომე-წარი.

სათაურით “**Бацбийский язык**” -ით (1953 წ.) გამოცემას პროფ. იუნ. დეშერიევი ხსნიდა აკად. არნ. ჩიქობავას მოსაზრებით, რომ ენასთან თუ დიალექტთან არსებული ყველა ტერმინი უნდა აღინუსხოს და, შეძლებისდაგვარად, გამომწეურდეს - თუნდაც ასეთი ხერხით. იმავე ლოგიკით, თავის დროზე აკად. არნ. ჩიქობავამ მისი და პროფ. ილია ცერცვაძის ავარიული ენის გრამატიკულ გამოკვლევას, ქართული ტერმინოლოგიური ტრადიციის გათვალისწინებით, “ხუნძური ენა“ დაარქვა. აკად. არნ. ჩიქობავა ამ მოსაზრებას ითვალისწინებდა, ალბათ მაშინაც, როდესაც თსუ-ს ფილოლოგიურ ფაკულტეტზე კავკასიური ენების კათედრის დაარსებისას წოვა-თუშურისა და ავარიული ენების სწავლების კურსს მან ბაცბური და ხუნძური უწოდა.

ვფიქრობთ, იმ დროში, ალბათ, ვერავინ წარმოიდგენდა, ასეთი უმნიშვნელო, თუმცა მეცნიერებაში სრულიად საჭირო საქმიანობას, ოდესმე არაჩანსადი პოლიტიკური საჩხულო თუ დაედებოდა.

ამიტომ, საგანგებოდ უნდა მოვუწოდო თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ენების დეპარტამენტის ხელმძღვანელობას, შემდგომში მსაგავსი პრობლემების თავიდან აცილების მიზნით, გადახედოს სამეტყველო კოდების სტატუსს და შეიმუშავოს არა მარტო თუშეთთან დაკავშირებული შესაბამისი სახელები, არამედ ყველა ენასა თუ დიალექტის აღმნიშვნელი სწორი ტერმინოლოგია და მიანიჭოს მათ სახელმწიფო კანონით გათვალისწინებული სახელები, სადაც გამოჩნდება მხარე, თემი და სამეტყველო ენა, დიალექტი თუ კილოკავი.

აქვე უნდა აღვნიშნო, რომ ჯერ კიდევ მე-XX ს-ის 70-იან წლებში ჩვენს ქართულ სოციალურ თუ სამეცნიერო სივრცეებშიც ამ საკითხისადმი, რბილად რომ ვთქვათ, დაუფიქრებელი დამოკიდებულება შეინიშნებოდა; მაგ. გამოიცა, პავლე ხუბუტიას “თუშური კილო“ (1969 წ.), რომელსაც, წესით, უნდა დარქმეოდა “ჩაღმა-თუშური დიალექტი“, რამდენადაც აღწერილია მხოლოდ ჩაღმების ლექსიკა. მის წინასიტყვაობაში ავტორი წერს: “იმ დიალექტთა შორის, რომლებიც მდიდარია ძველი და ახალი ლექსიკური ფორმებით... მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს თუშურს“ (ბ.-3). გამოიცა ვალერიან ელანიძის სტატიები,

სადაც ავტორი პირდაპირ მოუწოდებს მოსახლეობასაც და მეცნიერებსაც თუშეთის სამეტყველო კოდების სტატუსი ორი ტერმინით განვსაზღვროთ: **ბაცბითა** და **თუშით**; შესაბამისად, მათ მეტყველებას ვუწოდოთ **ბაცბური ენა** და **თუშური დიალექტი**, რათა, როგორც ავტორი წერდა, უნდა აღდგეს სამართლიანობა“.

ვ. ელანიძის სამართალი გულისხმობდა თუშეთის ძირძველი მოსახლეობის მთლიანი ისტორია და კულტურული მემკვიდრეობა მიეკუთვნებინა მხოლოდ ჩადმებისთვის - წოვათის თემის ჩამოცილებით, რამდენადაც იგი მათ საქართველოში შემოსახლებულ არაქართულ ტომად აცხადებდა. ამის დასამტკიცებლად, იგი მისთვის ყველა ხელმისაწვდომ საბუთს თუ წყაროს მისეული, ტენდენციური, ინტერპრეტაციით აწვდიდა მკითხველს - ხშირად აკად. ივ. ჯავახიშვილისა და სხვათა სერიოზული გამოკვლევების უსაფუძვლო კრიტიკასაც არ ერიდებოდა. ამას მოჰყვა თავად წოვათუშების დიდი აღშფოთება და მაშინდელი მთავრობისა და ქართველი მეცნიერებების საფუძვლიანი მღელვარებაც. გამოიცა ვ. ელანიძის მოსაზრების მეცნიერულად გამაბათილებელი მრავალი სტატია გაზეთებსა და სამეცნიერო კრებულებში (აკად. აკაკი შანიძე, პროფესორები ნიკო ქადაგიძე, ვალერიან ითონიშვილი, გურამ ყორანაშვილი, აბრამ შავხელიშვილი, გერონტი გასვიანი, ელისო ბილანიშვილი და სხვ.).

აკად. აკ. შანიძე, რომელიც თავად გახლდათ თუშებში და შეისწავლა მათი მეტყველება, თვლიდა, რომ ოდესღაც ამ მხარის მთლიანი მოსახლეობა წოვათუშურად მეტყველებდა. ვფიქრობ, იგი გულისხმობდა ძველი ქართულის წინარე პერიოდს, სანამ გაიტოტებოდა ერთი დიდი სამეტყველო სივრცე ენებად: ძველ-ქართულ-სვანურ-მეგრულ-წოვათუშურად. ამის ნათელი მაგალითია პროფ. რ. გუჯეჯიანის გამოკვლევა, სადაც ვკითხულობთ: “ფაქტია, რომ იმ დროისთვის (იგი ქუჯისა და ფარნავაზის ხანას გულისხმობს) არსებობდა ქართველთა ადრინდელი ერთიანობის ხსოვნა, გამოხატული ეთნიკური და კულტურული იდენტობის ფაქტით“. ავტორი იქვე მიუთითებს პროფ. რისმაგ გორდეზიანის გამონათქვამსაც, რომლის თანახმადაც, “ისტორიულ მახსოვრობის ოდინდელი გენეტიკური ერთიანობის “ამგვარი ტრადიციის დამკვიდრების საწყისები ანტიკურ ხანაშია საგულ-

ვებელი“ (7.-10). ასე, რომ აკად. ა. შანიძის გამონათქვამი ზუსტად ამ კონტექსტში უნდა განვიხილოთ.

ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭომ ამ თემაზე გამოაქვეყნა თავისი კომპეტენტური დასკვნა, რომელსაც ხელს აწერენ აკადემიკოსები: მარიამ ლორთქიფანიძე, დავით მუსხელიშვილი, ლევან ჭილაშვილი და სხვ., სადაც წერია, რომ საკითხის წოვა-თუშების არაქართველობის შესახებ და მათი თუშეთში გვიან დასახლების შესახებ დასმაც კი უხერხულია, რომ არ ვთქვათ, - დანაშაული მისი მოსახლეობისა და ქვეყნის წინაშე - მით უფრო მეცნიერის მხრიდან.

ეს ვნებათაღელვა დამთავრდა იმით, რომ ბ-მა ელანიძემ გაზეთ “კომუნისტის“ ფურცლებზე ბოდიში მოუხადა წოვათუშებსა და საზოგადოებას მათი შცდომაში შეყვანის მცდელობისათვის და დასძინა, რომ მან ნახა ახალი წყაროები და მათ საფუძველზე დაასკვნა, რომ წოვათის მოსახლენი ისეთივე ქართველები არიან, როგორც თუშეთის დანარჩენ თემთა მაცხოვრებლები და მათი აბორიგენობაც მისთვის უდავოა, ამიტომ ის ეცდება მისი ახალი შეხედულებები და კვლევები უახლოეს დროში ასახოს თავის ახალ ნაშრომებში.

თუმცა მიუხედავად ამ საჯარო აღიარებისა, ეს ავტორი კვლავ ძველი სულისკვეთებით აგრძელებდა მუშაობას და მას ამ საქმეში, სამწუხაროდ, თავისი მომხრეებიც ჰყავდა. აქ ყველას აღარ ჩამოვთვლით - მხოლოდ ერთს დავასახელებთ: მეოცე საუკუნის ბოლოს, ენათმეცნიერების ინსტიტუტმა გამოსცა “თუშური ლექსიკონი“ პროფ. გიორგი ცოცანიძის ავტორობით, სადაც მხოლოდ ჩაღმა-თუშური ლექსიკა არის წარმოდგენილი. ვფიქრობ, ამით კიდევ ერთხელ ძალიან ოსტატურად გაიჟღერა ელანიძისეულმა მოწოდებამ, რომ ტერმინი თუში და თუშური მხოლოდ ჩაღმების კუთვნილებად უნდა მოიაზრებოდეს.

ერთი მაგალითიც, რომელიც მეტყველებს იმაზე, რომ ამ საკითხის გაუკუღმართების მსურველები დღესაც ბევრია, რომლებიც არანაირ დეზინფორმაციის გავრცელებას არ ერიდებიან და, ვფიქრობთ, ამით ან ვინმეს დაკვეთას ასრულებენ, ან რამე პირადი ინტერესი აწუხებთ, კერძოდ, ვინმე ტბილისსკაია⁸⁷ ავრცელებს წოვათუშებზე ასეთ ცნობას: „... в горный край Восточной Грузии, в Тушети, цова-тушины мигрировали с Северного Кавказа, из Ингушетии, причиной переселения цова-тушин из

Ингушетии явился религиозный вопрос: их принуждали отречься от христианства и обратиться в мусульманство. Чтобы не принять ислам, они покинули свои места обитания и двинулись в горы Грузии“ - ეს უკვე ახალი ვერსიაა, რომელიც დღემდე არ გაქდერებულა არცერთი ავტორის გამოკვლევაში - არც იმ ნ. ვოლკოვასთან, ვისაც იმომებს თავად ამ პოსტის დამდეგი - და კიდევ: „... В Ингушетии, где жили предки цова-тушин, была проблема малоземелья. Поэтому они решили искать для поселения новые, пригодные земли. Местность, из которой они мигрировали, называлась Вапи (Ваби), вблизи ингушского села Эрзи в Джейрахском ущелье“ (<https://tbilisskaya87.livejournal.com/>) - ამ ვერსიის მომხრენი თავად ვაინახებიც არიან; სინამდვილეში კი ვაბო ის ადგილია, რომელიც ისტორიულად თუშეთს ეკუთვნოდა და რომელიც თავის დროზე ვაინახებმა თუშებს დიდი წინააღმდეგობის მიუხედავად, მაინც იძულებით დაათმობინეს. არ მინდოდა ამის გაქდერება, მაგრამ ამ წერილის ავტორი თბილისელი ბლოგერი ქალბატონია - არაქართველი.. ვფიქრობთ, რომ დროა დაფიქრდნენ ჩვენი მეზობელ-მეგობრები (მით უფრო - ჩვენივე თანამემამულენი), რომ ასეთ საქციელს ოდესღაც ბუმერანგის ძალა ექნება, რაც ჩვენ, ქართველებს სულაც არ გაგვიხარდება, რადგან მეზობლის და მეგობრის ფასი ჩვენ მამა-პაპიდან კარგად ვიცით. ისიც ვიცით და ვცდილობთ გაუფრთხილდეთ მათაც კი, როცა თავად ძალიან დიდ გასაჭირში ვართ.

ჩვენ, წოვებიც და ჩაღმებიც, როგორმე ერთმანეთში კი მოვრიგდებოდით - დრომაც ყველაფერი თავის ადგილას დაალაგა - არავის ეპარება ეჭვი წოვებისა და ჩაღმების ერთიან გენეტიკურ ქართველობაში და განცდა, თუ ვინ საიდანაა, აღარავის აწუხებს, მაგრამ ამჯერად საქმე უკვე ჩვენს მეზობელ ვაინახებს ეხება...

ვფიქრობთ, ოდესღაც გამართულმა უსაფუძვლო პოლემიკამ კავკასიის ამ მეზობლებში აღძრა სერიოზული განცდა, რომ ოდესღაც მათი წინაპრები თუშეთისა და კახეთის მკვიდრნი ყოფილან და ამის დასტურად წოვა-თუშურში არსებული მათი ენის მონათესავე ლექსიკას ასახელებენ. ისინი აცილებენ ტერმინებს - წოვათუშსა და ბაცბის -ერთმანეთს და სრული სერიოზულობით აცხადებენ, რომ თუშეთის ბაცბები არიან გენეტიკური ვაინახები, წოვათუშები კი - შესაძლოა იყვნენ ქართველები...

დღეს ჩეჩნები და ინგუშები ამ მოსაზრებას თავის მოსახლეობაში ძალიან აქტიურად ამკვიდრებენ და ამისთვის არაერთ ხერხს მიმართავენ: მაგალითად, მათი დაკვეთით 2009 წელს საქართველოს ტელევიზიის პიკის არხით გავიდა სიუჟეტი, გადაღებული ზემო ალვანში, სადაც ყოველგვარი მორიდების გარეშე წოვათუშები (ბაცბები) - ქრისტიან ინგუშებად არიან გამოცხადებული. აღარაფერს ვამბობ იმაზე, თუ რამდენი საიტია გახსნილი ინტერნეტსივრცეში სახელწოდებით **“ჩეჩენცი. ინგუში. ბაცბიცი”** და როდესაც ამის გასაპროტესტებლად ხმას ამოიღებ, ყოველგვარი უხერხულობის გარეშე გწერენ: წაიყვანეთ თქვენი წოვა-თუშები, ბაცბებს კი ჩვენ არ დაგითმობთო...

როგორც ვხედავთ, საქმე გვაქვს “სამეცნიერო” **დივერსიასთან.**

ჩვენ ამ ყველაფერს მხოლოდ მცირეოდენი პოლიტიკანთა ინტრიგად განვიხილავთ, თუმცა ბევრი ამაში ვაინახების ძიების დამტკიცების ერთგვარ გამონათულებასაც კი ხედავს, მაგრამ ჩვენ უკვე გამოვიარეთ აფხაზეთი და სამაჩაბლო და საქმეში ჩახედულმა ადამიანებმა იციან, რომ თავის დროზე იქაც ასეთი “უწყინარი” რეპლიკებით დაიწყო ყველაფერი - ტერმინების მითვისებით, კერძო ხასიათის კინკლაობით და ვიცით, რაშიც გადაიზარდა ეს ყველაფერი...

ისიც უნდა ითქვას, რომ ჩვენი მხრიდან ამ საკითხის აღკვეთა თუ არა, განმუხტვა მაინც ვცადეთ და ინტერნეტსივრცეში დავდეთ წერილი სახელწოდებით **“Думаем, что над этим стоит подумать...(друзьям вайнахам и всем, кто встал на путь раздора...)**“ პროფესორების თეიმურაზ გვანცელაძის, მანანა ტაბიძის და თქვენი მონა-მორჩილის ხელმოწერებით, სადაც დოკუმენტურად, წყაროების მოხმობით, ავხსენით მცდარი დამოკიდებულება ამ საკითხის მიმართ და ისიც მივანიშნეთ, თუ ვის წისქვილზე ასხამენ წყალს... ზოგი ვაინახი თვისი ურაპატრიოტული აღქმისა თუ გააზრებული ანტიქართული გეგმის შესაბამისად აქტიურობს; მაგ., სულ ახლახან ინტერნეტსივრცეში დაიდო ერთ-ერთი ვაინახის - ვინმე ხამზათ მხავეის (ფვიქრობთ - ჩეჩნისა) ქართველებისათვის ერთი შეხედვით თითქოს სრულიად მომხიბლავი წერილი, რომელიც ეხება მის მოგზაურობას თუშეთში - ამჯერად ჩაღმა მხარის სოფლებში. აღწერს რა ამ კუთხის არჩვეულებრივ ხედებს, ხალხს, ვაინახებისა და ქართვე-

ლების ურთიერთსიყვარულსა და ისტორიულ ძმობას, ავტორი მაინც უშვებს ერთ ფრაზას: “У чеченцев сохранились предания о том, что они в древности переместились на северные склоны кавказских гор с юга, с территории, находящейся за Боковым хребтом (современные Тушетия и Хевсуретия). Произошло это, примерно, в конце первого тысячелетия нашей эры. Но не все нахи мигрировали на Северный Кавказ. Часть осталась на месте. ...с течением времени произошёл процесс разобщения нахских племен... и в дальнейшем на их основе образовались три народа - чеченцы, ингуши и бацбийцы, в далеком прошлом родственные грузинам“, ანუ, ავტორის აზრით, ოდესღაც მათაც ამ ტერიტორიაზე უცხოვრიათ და როდესაც აქედან აიყარნენ და გადასახლდნენ, თუშეთში დატოვეს მათი თანატომელები - ბაცბები... (ჯერ პირველი, რაც მოგდის აზრად - მათი წინაპრები რატომ გაიუფარეს ბუნებრივ ცხოვრების პირობებს და მიატოვებდნენ ბევრად უკეთეს ადგილებს, ვიდრე შემდგომ მიიღეს; ეჭვს ბადებს ეს ლეგენდა იმიტომაც, რომ ჩეჩნებს ფესვების და სამშობლოს შეგრძნება იმდენად ძლიერი აქვთ, რომ საფრთხის შემთხვევაში მთლიანდ ერი და ბერი დგება ფეხზე მის დასაცავად - ჩვენ ამის მოწმეებიც ვართ..). და ერთიც: თუ ეს ხალხი ქართველების მონათესავენი არიან, მაშინ რატომ არ მუშაობენ ამ მიმართულებით: იკვლიონ ენა, შეადარონ ტრადიციები, გადახედონ იმ ისტორიულ გზას, რომელიც მათ გამოიარეს საქართველოსთან მიმართებაში და ა.შ. ესენი კი სამწუხაროდ, ტერიტორიების მონიშვნით არიან დაკავებულები და ამის დასამტკიცებლად, რაღაც ლეგენდებს თხზავენ.

როგორ ფიქრობთ, ასეთი უმნიშვნელოვანესი ლეგენდა ყურადღების გარეშე თუ დარჩებოდა ან მოგზაურებს (XVIII ს.), ან იმავე ვაინახების ფოლკლორის ჩამწერებს (XIX ს. - ჩახა ახრიევი მყავს მხედველობაში), რომლებიც თავად იყვნენ დაინტერესებულები აეხსნათ წოვა-თუშებისა და ვაინახების მეტყველების ნაწილობრივი მსგავსება?.. ან თავად იმ მკვლევრებს, ვინც ამ იდეის ჩანერგვას ცდილობდნენ ბევრად უფრო ადრე, სანამ ეს ავტორი გააჟღერებდა ამ თეზას - არა, რა თქმა უნდა! ეს და სხვა ლეგენდები (მაგ., რომ პირველი ჩეჩნის დედა იყო ქართვე-

ლი... - ალბათ, ანალოგიტ იმისა, რომ საქართველოს პირველი მეფის ცოლი ძურძუკის ქალი იყო..) შექმნილია ამ ბოლო დროს და, ალბათ, გასაგებია ვის მიზნებს ემსახურება იგი. არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ჩეჩნეთი და ინგუშეთი დღეს რუსეთის ფედერაციის შემადგენელი მხარეა.

ამ მოსაზრების გასამყარებლად ჩვენი ახალგაზრდა სტუმარი თუშეთის რამდენიმე ტოპონიმის ჩეჩნურად ახსნას ცდილობს; ჩვენ გვინდა განვმარტოთ მათი მნიშვნელობები, რამდენადაც ამგვარი პარალელების გავლება ბევრმა სხვადასხვა სცადა, მაგ.: დადიკურთა: “Дадикурта - от чеч. дади корта «отцовская голова»); ვფიქრობთ, აქ საგულვებელია წოვათუშური - “დად“ - მამა, “კურ“- ფესვი; შესაბამისად, “წინაპართა ადგილი“. დართლო: Дартло - от чеч. Дарта «беркут», რომელიც ქართ. “დართვას“ უფრო უკავშირდება, რამდენადაც მთათუშეთის სოფლებს ხშირად სახელი ერქმეოდა მოსახლეობის საქმიანობის მიხედვით - აქ უნდა განვმარტოთ: საქმე ისაა, რომ მთლიანად თუშეთის მოსახლეობის საქმიანობა უკავშირდებოდა მეცხვარეობას - წოვები და ნაწილობრივ პირიქითლელები ცხვრის გამრავლება-პატრონობას მისდევდნენ, გომეწრისა და ჩაღმის მოსახლეობა ცხვრისგან მიღებული პროდუქციის დაბინავება-გასაღებით იყო დაკავებული; მათი საქმე ძირითადად მატყლის დამუშავება და მისგან საჭირო სამომხმარებლო პროდუქციის კეთება იყო: თელავდნენ ნაბდებს, ფარდაგებს, კერავდნენ მამაკაცებისთვის მოსასხამ სამწყემსო ნაბდებსა და ქუდებს, ქსოვდნენ წინდებს, პაკიჭებს, ხურჯინებს - ყველაფერს, რაც ადამიანების ჩაცმა-დახურვასა და ყოფას ხმარდებოდა (ხშირად ეს ყველაფერი, პროდუქტებთან ერთად, ქართული ჯარისთვისაც მზადდებოდა).

ამდენად, სოფლების სახელებიც ხშირად ასახავდნენ მოსახლეობის საქმიანობას, მაგ., ასე წარმოიშვა დართლო; ასევე ფარსმა, რომელიც უკავშირდება უფრო ფარას ან ფარტანას, რომელიც ს-საბას ლექსიკონში მატყლის ფთილას, მატყლს და ჩეჩილს ნიშნავს (1.-2,185) - ჩვენი სტუმარი კი ჩეჩნურ пхъарс-ს “ხელს“ უკავშირებს, რაც ალოგიკურად გვეჩვენება; ტოპონიმი; ტოპონიმი ჭონთიოს ანალოგს ავტორი ხედავს ჩეჩნური ერთ-ერთი თემის სახელთან ჭენთისთან, რომელიც მართლაც არის ჩეჩნეთში (Ч1онтио - это чеченский тайп ч1аьнти),

თუმცა, ჭონები ს-საბასთან აღნიშნულია როგორც “ბეწვისა და ქუდის მკერავები”; ასევე “კესელო“ (Кесело - чеченский тайп «кесалой», от кес - «полоса скошенной травы») - აქაც საინტერესო შემთხვევასთან გვაქვს საქმე: სახელწოდებით კესელო მთათუშეთში მდებარეობს ციხე-კოშკების კომპლექსი, რომელიც აღმართულია ამაღლებულ ადგილას, რომლის ნიადაგს კესს უწოდებენ, რომელიც მომდინარეობს კას-იდან (იხ. კასარი “მაგარი ქვის ნაირსახეობა“ (ს-ს:); ასეთ ადგილებში ამოდის ყვავილი, რომელსაც თუშეთში კესანეს უწოდებენ.

ავტორი ტოპონიმ დიკლოს ხსნის როგორც ჩეჩ. дика-ს - “добрый, хороший“, თუმცა, ს-საბას ლექსიკონში დიკა ნიშნავს “გაზაფხულ ნათესი ხვარბალი“ (ს-ს,1,221) და ტოპონიმის ვფიქრობთ მასთანაა დაკავშირებული; წარო (ЦIаро - чеч. цIе «огонь, имя, красный») - *წა.. (ამაზე ზემოთ ვიმსჯელებთ), გოგრულთა (Гогрулта чеч. горга - «круглый») - ამაში ვეთანხმებით (იხ. ქართ. მრგვალი, წ-თ. გოგრი(ნ) - ეს ის საერთო ფუძეა, რომელიც იმ ლექსიკურ შრეს ეკუთვნის, რომელიც საერთოა ვაინახურსა და ქართულისთვის, რომელიც უძველ დროს განეკუთნება - ამაზე ჩვენ არაერთხელ გვისაუბრია), ილიურთა (Илиурта чеч. «илии» - героическая песня) - ამ სახელს ძალიან საინტერესო ახსნა აქვს: ს-საბას ლექსიკონში ვკითხულობთ: “ებრაელურში ასეთი გამოთქმა არსებობს: ილი, ილილიმა საბაქთანა, რომელიც ითარგმნება როგორც “ღთო, ღთო ჩემო, რასათვის დამიტევებ მე“ (ს-ს,1-327) - ანუ, ღმერთო, ღმერთო ჩემო, რაისთვისაც მომიტევე მე... ამდენად, თუ გავითვალისწინებთ, რომ თუშები, როგორც ღრმად მორწმუნენი, თავად ჩადიოდნენ წმინდა მიწაზე და ოდითგანვე ჰქონდათ კავშირი ებრაელებთან, ვფიქრობთ, ამ წმინდა სლოგანის სახელზე მათ შეეძლოთ რომელიმე ადგილას დაედგათ ნიში ან სულაც აეშენებინათ პატარა სალოცავი, სადაც დროთა განმავლობაში ხალხიც დასახლდა და დაარსა სოფელი ილიურთა. ვფიქრობთ, ეს იმ მაგალითგანია, რომელსაც ჩვენ უნივერსალიებს ვუწოდებთ.

არ გვინდა ეს ჩვენი ეჭვები ჩეჩნებისა და ინგუშების მთლიანი მოსახლეობის მისამართით გამოვთქვათ, - არა, რა თქმა უნდა!. ვფიქრობთ, მათ უმრავლესობას ეს მითქმა-მოთქმა სასაცი-

ლოდ არ ჰყოფნის და ცალკეული თვითდაჯერებული ვაი-პატრიოტების ინიციატივად მიიჩნევენ, რომლებიც ახალ ისტორიას ქმნიან და იმის მაგივრად, რომ შეისწავლონ თავიანთი, არანაკლებ საინტერესო და კოლორიტული წარსული, ცდილობენ მართივად მიისაკუთრონ სხვისი უკვე არსებული, არა ნაკლებ საინტერესო ისტორიის მქონე აღმოსავლეთ საქართველოს კუთხის მემკვიდრე. სამწუხაროდ, ისინი ამ მიზნით ქმნიან ახალ მითებს, რომლებშიც ახლებურად ცდილობენ წარმოაჩინონ ის ფაქტები, რომლებიც უკვე დიდი ხნის წინაა შესწავლილი.

დასანანია, რომ ამ საქმეში მათ, ნებისთ თუ უნებლიედ, მხარს უბამს პანკისის ზოგი მცხოვრები - მაგალითისთვის შეგვიძლია დავასახელოთ ბ-ნი ხასო ხანგოშვილის რადიო-ინტერნეტ-გადაცემები, სადაც პანკისის ხეობის ისტორიის განხილვისას საერთოდ ამოღებულია თუშების ფაქტორი, მიუხედავად იმისა, რომ ისტორიულად ალვანის ველთან და ლოპოტასთან ერთად პანკისის ხეობაც გადაეცათ თუშებს (წოვას და ჩაღმას) და არსებობს ამის დამადასტურებელი მეფე ვახტანგის და შემდგომში ერეკლე-მეორის მიერ გამოცემული გუჯრები. ეს ყველაფერი იწვევს სამართლიან პროტესტს თუშების მოსახლეობაში და ამას გახსნილადაც ეუბნებიან ჩვენს მეგობრებს, მაგრამ შედეგად მხოლოდ საერთო განაწყენება რჩება, ზოგჯერ ისეთი, რომ გარკვეულ სარკაზმშიც გადააქვთ, მაგ., ერთი ჩეჩენი ავტორის პუბლიკაციაში ამოვიკითხეთ: “Баацаш - это те, которые подчиняемые нами...“, ანუ მათი ყმები ყოფილან თუშები (წოვასაც და ჩაღმასაც ისინი ბაცას უწოდებენ); საქმე ისაა, რომ თუ ჩეჩ. სიტყვა დ-ააცს კლასის ნიშანს შეუცვლი, შეიძლება მრავალი მნიშვნელობა მიანიჭო: “არა არის, “მოჯამაგირეობა, ძოვა“ და სხვ. სიტყვა ბააცაშ მოჯამაგირის მნიშვნელობით ამ ბოლო დროს შექმნილი ფორმაა, რადგან მათ ენაში მისი აღმნიშვნელი სიტყვა **ლაი** არსებობს.

და ეს რეპლიკა იმ ხალხის მისამართითაა, რომელზეც XIX ს-ში მ. ოლშანსკი წერს: “თუშებს არა თუ არ ემინოდათ თავის მტაცებელი მეზობლების - დიდოელებისა და ქისტებისა, არამედ პირიქით, თავიანთი შეუპოვრი ვაჟკაცობის წყალობით, ყოველთვის საშიშნი იყვნენ მათთვის“. ან როდის უნდა ყოფილიყვნენ თუშები მათი ყმები, როცა ან სამშობლოს სადარაჯოზე იდგნენ, ან ომობდნენ მის დასაცავად, ან საქმით - მეცხვარეო-

ბით იყვნენ დაკავებული, რაც უდიდეს შრომასა და დროს მოითხოვდა მათგან

ამ ავტორებს, სამწუხაროდ, ჰყავთ თანამოაზრეების მთელი არმია და მათში გაერთიანებულები არიან არა მარტო თავად ამ საქმის მიმდევარი ვაინახები, არამედ მეცნიერებათა წრეებში მიღებული მკვლევრებიც, რომლებიც თავის მხრიდან აწვდიან მცდარ ინფორმაციას -ასეთია, მაგალითად იან ჩენსოვი, რომელიც წერს: «В более отдаленных местностях Грузии (Ахметовский район) исконно живет третий нахский по языку, близкий чеченцам и ингушам, народ - бацбийцы. Их вместе с более поздними переселенцами из Чечни и Ингушетии грузины называют кистами. Все они сейчас практически ассимилировались с грузинами» (5.)

ამ ავტორს ცნობისათვის შევახსენებდი, რომ ბაცბებს (ანუ წოვათუშებს) ქისტებად საქართველოში არავინ აიგივებს; ქისტები 2 ს-ის წინ გადმოსახლებული ჩეჩნურ-ინგუშური ტომია, რომელმაც დღემდე შეინარჩუნა საკუთარი თვითშეგნება, ენა და რელიგია - ისლამი, ბაცბები კი (იგივე წოვათის თუშები) არის ძირძველი ქართველური ტომი, ქართული იდენტობითა და სულიერებით; და კიდევ - ბაცბი და წოვათუში ისეთივე თანაფარდობის ტერმინებია, როგორც ნოხჩო, იჩკერიელი და ჩეჩენი (ან ურია და ებრაელი), ამიტომ მათი სხვა და სხვა კონტექსტში ხმარება ან უმეცრებაა, ან, მაპატიეთ, პროვოკაცია...

დავუბრუნდეთ ტერმინოლოგიის საკითხს: ჩვენ ზემოთ უკვე ვახსენეთ, რომ სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ ენას რამდენიმე ტერმინით მოიხსენიებენ: იოზ ცისკარიშვილი - თუშურ-წოური ენა (იხ. “Тушино-цовская грамматика“ - 1847), ანტონ შიფნერი - “თუშური ენა“ (იხ. “Das Tusch-Sprachen” - 1956), იუნუს დემერიევი - ბაცბური ენა (იხ. “Бацбийский язык“ - 1953), წოვა-თუშური ენა (იხ. -. Holisky & R. Gagua “Tsova-Tush (Batsbi), Caravan books - 1994).

პროფ. ნიკო ქადაგიძე ჯერ კიდევ მე-20 ს-ის 60-იან წლებში ორივე მხარისთვის მისაღები ტერმინების განმსაზღვრელ მოდელს სთავაზობდა - წოვა-თუშები და ჩაღმა-თუშები (შესაბამისად, წოვა-თუშური ენა და ჩაღმა-თუშური დიალექტი). აქ პატარა კორექტივს შევიტანდით: როგორც ლინგვისტურ ტერმინს

ბაცხურს (შემდგომი გაუგებრობების ასაცილებლად) ჩავსავამდით ფრჩხილებში და ასეთ მოდელს დავჯერდებოდით: **წოვა-თუშები და ჩაღმა-თუშები** - შესაბამისად: **წოვა-თუშური (ბაცხური) მეტყველება და ჩაღმა-თუშური დიალექტი**;

ამ ბოლო ხანებში პროფ. ა. ბერთლანმაც გამოთქვა თავისი მოსაზრება, რომელიც გვთავაზობს თუშების ორივე თემის მიმართებაში გამოვიყენოთ ტერმინი თუში - შესაბამისად, თუშური ენა და თუშური დიალექტი. ეს არახალია (გავიხსენოთ ა. შიფნერის “თუშური ენა“) და ჩვენც ვემხრობით ამ შემოთავაზებას, თუმცა, ენისა და დიალექტის ერთ ქუდქვეშ მოქცევა, ვფიქრობთ გამოიწვევს გაუგებრობას არა მარტო სოციუმში, არამედ მეცნიერებაშიც.

როგორც ვიცით, წოვათუშების კერიის მეტყველება მთის იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის ნახურ ჯგუფშია გაერთიანებული მათი ვაინახურთან ნაწილობრივი ლექსიკურ-გრამატიკული ნათესაობის გამო, რომელიც შეადგენს 1/3-ს, ხოლო 2/3 კი ძვ. ქართული და ქართულია, რომელიც სამეცნიერო ლიტერატურაში რატომღაც მიიჩნევა, როგორც ქართულიდან ნასესხები - ამას ჩვენ კატეგორიულად არ ვეთანხმებით. ეს საკითხი შესასწავლია, რადგან არ შეიძლება ენის ლექსიკურ-გრამატიკული რეალების 2/3-ის ნასესხებად ჩაითვალოს. იქნება ეს სამეტყველო ენის ორგანული ნაწილია იმ გამონაკლისის გარდა, რომელიც საერთოქართველური ნასესხობებია. ამ კუთხით ვფიქრობთ, ქართველმა მეცნიერებამ, მისი სიღრმისეული შესწავლის საფუძველზე უნდა გადახედოს წოვა-თუშურის ნახურ ჯგუფში გაერთიანების საკითხსაც, რათა მან დაიმკვიდროს მისთვის ისტორიულად განკუთვნილი ადგილი ქართველური ჯგუფის ლინგვისტურ სივრცეში.

წოვათუშურად დღესდღეობით მოსახლეობის სულ 20-30% საუბრობს, ამდენად - ძნელია ამ სიტყვების წარმოთქმა, მაგრამ იგი გადაშენების გზაზეა დამდგარი. მისი გადარჩენის პერსპექტივაც ძალიან მცირეა. ამ ფაქტის გათვალისწინებით, ვფიქრობთ, ამ ეტაპზე სჯობია დავიბრუნოთ იობ ცისკარიშვილის მიერ შემოთავაზებული თუშურ-წოური - დავამატოთ თუშურ-ჩაღმური, სადაც მკვეთრად იქნება განსაზღვრული კუთხეც და სამეტყველო ერთეულიც.

ახლა ცოტაოდენ წოვა-თუშურ-ქართული გრამატიკული საკითხებიდან: წოვა-თუშურის ლინგვისტური მახასიათებელიც იდენტურია ქართულისა, მაგ., ორი ტიპის უღვლილებაა: პიროვანი და კლასოვან-პიროვანი, რაც იმის მიმანიშნებელია, რომ ეს ენა მაგალითია კლასოვანი უღვლილებიდან პიროვანზე გარდამავალი პროცესებისა. თუ ვაინახური ენების მაგალითით ვიმსჯელებთ, სადაც მხოლოდ კლასოვანი უღვლილებაა, ეს პროცესი იქ არც დაწყებულა. ვფიქრობთ, წოურისთვის ამ გზით განვითარება ბუნებრივი მოვლენაა და იგი იმ კვალს მიყვება, რომელიც გაიარა დანარჩენმა ქართულმა. პიროვან-კლასოვან უღვლილებაში, როგორც კლასის მარკერი, ისე პირის ნიშანიც აღინიშნება და თანაბრად აწარმოებს გარდამავალ და გარდაუვალ ფორმებს, თუმცა ეს ეხება მხოლოდ ისეთ წინადადებებს, სადაც სუბიექტი პირველი და მეორე პირის ნაცვალსახელითაა გამოხატული (მაგ. ას ვუიტ-ას “მე მივდივარ“, აპ ვ-უიტ-აპ “შენ მიდიხარ“ (გარდაუვალი); ას მევ დ-აყ-ოს “მე პურს ვჭამ“, აპ მევ დ-აყ-ოპ “შენ პურს ჭამ“ (გარდამავალი). წოვა-თუშურში პიროვანი უღვლილება ჩამოყალიბების სტადიაშია; პროფ. კ. ჭრელაშვილის აზრით, იგი ორი ტიპისაა: 1. სუბიექტური აგებულებისა (მაგ. ლეიტ-სო “ვეხმარები“, ლე“ტ-პ’ო “ეხმარები“, ლე“ტ “ეხმარება“ და 2. ობიექტური აგებულების: ლე“ტ-სო(ნ) “მე-ხმარება“, ლე“ტ-პ’ო(ნ) “გე-ხმარება“, ლე“ტ “ე-ხმარება“.

ამით განსხვავდება წოვა-თუშური ჩეჩურ-ინგუშურისაგან. ეს სულაც არაა ქართულის ზეგავლენით განვითარებული პროცესი. ენამ შეიძლება ლექსიკა ისესხოს, მაგრამ ის, რომ თავად ენის გრამატიკული სტრუქტურის განვითარების გზის კორექტირება შეძლოს ამ დონეზე, ნაკლებად დასაჯერებელია.

ვფიქრობ, წოვათუშურმა, მისი ხანგრძლივი კონსერვაციის წყალობით, ძალიან ბევრი საიდუმლო შემოგვინახა დღემდე, რომელსაც შეუძლია ერთი მხრივ, ქართველური ენა-კილოების განვითარების პროცესის კანონზომიერებათა ახსნას, მეორე მხრივ - ვაინახურ ენებთან სიახლოვის ანალიზის შედეგად, იბერიულ-კავკასიურ ენებში არსებული მრავალი ზოგადი ლინგვისტური პროცესის გაანალიზება-შესწავლის წყარო გახდეს.

ბევრი არქაული მინიშნებაა ლექსიკაშიც. წოვურში ძვ.-ქართულის უამრავი ლექსიკური ერთეული გვხვდება ისეთი, რომე-

ლიც თანამედროვე ქართულს აღარ გააჩნია, მაგ.: ღრუტ - ღრუტი, ქორედი, ჯერი, ამბარჩა, მსგეფსი, მრჩობლი, უჩინო, კაპრაში, კოტორი, გაფხაკალება (იმერ.) და სხვ.

თუშეთის ტოპონიმთა უმრავლესობაც არქაული ქართულით და წოვათუშურით აიხსნება, მაგ.: საგირთა: საგირ-თა შდრ. სა-გი “ჯიხვი”; საგ(ი)რ - ჯიხვები. -თა ქართული მაწარმოებელი სუფიქსი: “საგირთა“ - ჯიხვების ადგილი, “ჯიხვეთი“.

მოზართა - ქართულ მოძღვარს უნდა უკავშირდებოდეს (მოძღვარ-ი + თა (მაწარმ. სუფ.) > მოძღვართა): ვფიქრობთ, ეს სოფელი სასულიერო პირთა დაარსებული იყო, რადგან გაქრისტიანების დროს წმინდა ნინოს წობონები ეხმარებოდნენ ამ საქმეში და არაა გამორიცხული, რომ ამ ადგილას სახლობდნენ ისინი, ვინც ქრისტიანულ სწავლებას უძღვებოდა. ცნობილია, რომ დიდი ფარის ყოველ მფლობელს თითო სასულიერო პირი დაჰყვებოდა და, თუ გავითვალისწინებთ წოვათის ცხვრის რაოდენობას და მესაკუთრეთა სიმრავლეს, სასულიერო პირთა სიმრავლევც შესაბამისი იქნება.

ეთელტა - ტოპონიმი, რომლის ახსნაც, ალბათ, ყველაზე მეტად გაჭირდა; ამოსავალი ფუძის დიდი ძეხნის შემდეგ, მივაკვლიეთ ქართ. ეთერი-ს, რომელიც ს.-საბას ლექსიკონში ასეა განმარტებული: “ცეცხლი არს შემცველი ცათა უმდაბლესად... “ (1.-1,232); გასაგებია, რომ ეთელ-ტაში - ტა-სუფიქსი < თა-დანა.. (ამ საკითხს ეძღვნება პროფ. თ. გვანცელაძის გამოკვლევა), რ-ს > ლ-ში - წოვა-თუშურისთვის კანონზომიერი ფონეტიკური პროცესია და სემანტიკური დაკავშირებაც ალოგიკური არ უნდა იყოს.

ნადირთა - ტოპონიმი, რომელიც დაკავშირებულია ქარ. ნადირთან, ვფიქრობთ, მისი ტყესთან ახლოს მდებარეობისა და მასში ნადირის სიმრავლის გამო თუ გაჩნდა.

ნაზართა - მისი რეკონსტრუქცია ქართ. ნაძენარა უკავშირება.

შაფწყალა - ქართული სახელია, რომელიც ორი ფუძისაგან შედგება: შავი და წყალი; ვფიქრობ, სახელი ამ სოფელში მომდინარე რომელიმე წყლის ჯანმრთელობის მავნებლობის გამო შეერქვა ან ფერით იყო განსხვავებული.

ინღურთა - საბას ლექსიკონში ჩვენ გვხვდება ინაჭ-იდ-გა “ტრაპეზი, საგანგებო შეკრება“ (ანუ, ქართ სერობა -

რაც “სატრაპეზოდ დაჯდომას“ ნიშნავს (1.-1,131), სადაც ინაჯი არქ. ქართ. “მაღალი დასაჯდომის“ აღმნიშვნელია და თავად სიტყვა ახსნილია ასე: სერობად დაჯდა; თუ დავაკვირდებით ამ სოფლის განლაგების ადგილს, გასაგებია, თუ რატომ დაერქვა ეს სახელი, რადგან ეს ყველაზე ამაღლებულ გორაკზე შეფენილი სოფელია; თუ ტერმინ ინდურთაში *ინ მართლაც ინაჯის რელიქტია, მაშინ თავდაპირველი ფორმა წარმოგვიდგება ასე: ინაჯ-მდგომი > ინ-დგომი > ინ-დგომ+*თა (*თა სუფ.) > ინ-დგორ+თა (ა > უ - შდრ. ქართ. დგომა > სა-დგუ-რი) > ინ-დურ+თა (სადაც *რ - მრ. სუფ., თა - მაწარმ. სუფ.); აქ ვახსენეთ სერიც, რომელიც ვფიქრობთ, ძვ. ქართ. სერობასთან არის დაკავშირებული, რადგან ს. საბასთან სერის ერთ-ერთ მნიშვნელობად დასახელებულია “მეცხოვრენი ცხოვართა ყურთა დაჭედვა“ (ანუ, ცხვრის ყურზე გაკეტილებული ნიშანი); ვფიქრობ, თავად სერი, როგორც ტერმინი, გამოიყო გვიან და მისი თავდაპირველი მნიშვნელობა უნდა იყოს დაკავშირებული ამ პროცედურასთან, სადაც ცხვრის მონიშვნა ხდებოდა იმ მეცხვარის მიხედვით, რომელსაც ესა თუ ის ნიშანი ეკუთვნოდა. სერი ყველა მეცხვარეს ჰქონდა საკუთარი, რომ ცხვარი ერთმანეთში არ შეშლოდათ. ვფიქრობ, ამ პროცედურას მეცხვარეები ატარებდნენ ს. ინდურთაში. ეს იძლეოდა საშუალებას საერთო ძალებით დაცვათ ცხვარი ერთმანეთში არევისგან და დაკარგვისგან.

ამდენი საუკუნის შემდეგ შემონახული რომელიმე ტოპონიმის ფუძის რეკონსტრუქციის სიზუსტის მტკიცება ძალზე ძნელია, მაგრამ როდესაც ლექსიკურ-გრამატიკული მარკერები ამის საშუალებას იძლევა - მათი იგნორირებაც არ იქნება მართებული. ამიტომ ბარში, ალვანის ველზე განლაგებული თუშური სოფლების სახელების წიწალყურეს, ფხაკალყურეს, ბაიჩლაყურეს, ოთხთვალა, მუხროვანის, გურგალჭალასი და ბახტრიონის ფუძეების დაკვირვებაც მოვახდინეთ და ასეთი სურათი მივიღეთ:

სამი მათგანი - წიწალყურე, ფხაკალყურე, ბაიჩლაყურე ნაწარმოებია ყურე-ს მეშვეობით, რომელსაც ს-საბა ასე ხსნის: “წარზიდული ადგილი.. ზღვისაგან ან მდინარისგან უკუმდგარი ჯმელთა შინა...” (1.-2, 274) ქართ. წიწვნარის (შდრ. წიწვნარ+ყურე > წიწარ-ყურე > წიწალყურე), ანუ, ადგილი წიწვოვანი ხეებით შემოსაზღვრული;

იგივე “ყურეა“ გამოყენებული სოფლების ფხაკალყურესა და ბაიჩლაყურეს მაწარმოებლად, შდრ.: წ-თ ფხაკალის “კურდღელი“ (შდრ. ქართ. გაფხაკლება, ანუ “შეტოკება, შეცმაცუნება“) და არქ. ქართ ბაეტარი “ცხენის მკურნალს“ (ს-ს-1.-90) > *ბაიტარ-ჩ-ყურე (ჩ - ნათ. ბრ. ჩანართია) > *ბაიტ-ლა-ჩ-ყურე > ბაიჩლაყურე;

მუხროვანის ეტიმოლოგიაც გამჭირვალეა - უკავშირდება მუხას;

ტოპონიმი ოთხთვალაც გამჭირვალე ჩანს (ოთხი თვალი, ანუ, ნათელი ყველა მხრიდან), მაგრამ ხომ არაა ეს სახელი დაკავშირებული არქ. ქართ. ოთხო-სთან, რომელსაც ს. საბა ხსნის ასე: “საბაითი გლეხურად, თავად საბაითი “ოთხის ვეგის მღერაა“, რაც ოთხი კოჭის (საქონლის) ჯანსაღი თანაარსებაა, რომელიც მოდის ბაეტარი-დან, რაც არქ. ქართ. “ცხენის მკურნალს“ ნიშნავს; არქ. ქართ.*ოთხო+წ-თ ვ-ა (ვ - კაცის კლ. ნიშ.) კეთება > *ოლხო-ვ-ა+ლა (სიტყვამაწარმოებელი სუფ.) > *ოთხო + *თ-ვალა (ფუძეების შერწყმისას, ო-ს დაკარგვა იწვევს *თ-ს წარმოიქმნას) > ოთხოთვალა, ანუ, ეს ადგილი იყო, სადაც საქონლის მკურნალები ცხოვრობდნენ.

გურგალჭალაც ძალიან ადვილად აიხსნება: წ-თ გურგალ “მრგვალი“ + ჭალა, ანუ, *მრგვალი ჭალა; ვფიქრობთ, ხშირად თავად ტოპონიმში იყო ჩადებული ადგილის მნიშვნელობა.

როგორც ვხედავთ, თუშების ნაცხოვრი ტოპონიმის ახსნარეკონსტრუქცია ძველი-ქართულისა და წოვა-თუშურის მეშვეობით ადვილად ხერხდება.

დასკვნის სახით ვიტყვით შემდეგს:

დაფიქრება გვმართებს ყველა საკითხზე, რომელიც ჩვენი ქვეყნის ფასეულობებს ეხება, თავად არ უნდა დავუშვათ ისეთი შეცდომები, რომლებიც შემდგომ ზიანს მოუტანს ჩვენივე სამშობლოს. ვფიქრობთ, სახელმწიფოს მესურებსაც მართებს ყურადღებით იყვნენ ასეთ საკითხებისადმი, რათა დროული და ადეკვატური რეაგირება მოახდინონ მსაგავს ქმედებებზე როგორც საკუთარ ქვეყანაში, ისე ქვეყნის გარეთაც.

და კიდევ - დროა ჩვენმა მეცნიერებამ მკაფიოდ განმარტოს და ჩამოაყალიბოს ეს თემა და ყველას გააგებინოს, რომ ეროვნული და ეთნიკური იდენტობა არაა მხოლოდ გარკვეული ლექსიკის ერთობა - მოცემული მეტყველების ფონემატური თუ

გრამატიკული სტრუქტურის გარდა, სხვა ბევრი ფაქტორიცაა გასათვალისწინებელი: ანთროპოლოგიური მონაცემები, თვითშეგნება, სულიერება, მენტალიტეტი, ისტორიული ფესვები - მათი ისტორიული გზის გათვალისწინება და სხვა.

დამოწმებული ლიტერატურა:

- ს-ს ორბელიანი - ძველი-ქართული ენის ლექსიკონი, თბ.,
1ტ-1991, 2ტ-1993
- П. Услар - Чеченский язык, Тиф., 1888
- Н. Марр - 1922, Кавказские племенные названия и
местные параллели, СПб., 1922
- А.Шавхелишвили - 2001, Тушины, Тб., 2001
- Я.Чеснов - Генетические представления в менталитете
чеченцев, CHECHEN.ORG, 2009
- პ. ხუბუტია - თუშური კილო, თბ., 1967
- რ. გუჯეჯიანი - ისტორიის რეპრეზენტაციის ეთნოლოგიუ-
რი ასპექტები, თბ., 2017

BELA SHAVKHELISHVILI

**Contemporary Discussions on the Status
of the Tush Speech Codes
Summary**

Tsova-Tushian is a community language (spoken mainly in the families) without a written language. The local population is equally fluent in Georgian and their community language because they are just as valuable for them as the Georgian dialects and literary language for any Georgian. Their Georgian is a bit different with its slight intonation peculiarities characteristic of literary speech.

Tsova-Tushian community speech in the Iberian-Caucasian family is grouped together with Vainakh because of their partial lexical-grammatical kinship which is 1/3 while 2/3 is Old Georgian and Georgian, which in some scientific literature is allegedly considered to be borrowed from Georgian. We think that in this regard its in-depth study is necessary.

The article deals with the terminology of the Tsovati community population of Tusheti (toponyms, ethnos), which the neighbour tribes try to explain through their language-culture. I think that everyone should understand the thesis that identity is not just the unity of certain vocabulary - there are many other components that are decisive: anthropological data, self-consciousness, spirituality, mentality, historical roots – taking into consideration their historical path and many other things.